

ў Познані, № 94); **Увар.** – Увараўскі спіс летапісу канца XV ст. // ПСРЛ, т. XVII. СПб., 1907; **Хран.** – «Хранограф» сярэдзіны XVII ст. (рукапіс Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі, № 2405).

Т. Я. Максімава (Беларусь)

ЗЛУЧНІК ПАКОЛЬКІ Ў СІСТЭМЕ СРОДКАЎ СУВЯЗІ СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАЎ З ПРЫЧЫННЫМІ АДНОСІНАМІ

У складаназалежных сказах з прычыннымі адносінамі даданы сказ (частка) далучаецца да галоўнага сказа (часткі) пры дапамозе злучнікаў *бо, таму што, таму як, затым што, раз, паколькі, так як* і інш. У межах дадзенага невялічкага доследу звернута ўвага на месца злучніка *паколькі* ў сістэме існуючых сродкаў сувязі галоўнага сказа і даданага прычыны.

Дадзены злучнік наогул не згадваецца ў «Беларускай граматыцы», дзе ў цэлым матэрыял па складаназалежных сказах пададзены вельмі лаканічна. Разглядаючы сродкі сувязі, якія ўжываюцца для выражэння прычынных адносін, аўтар раздзела «Складаназалежныя сказы» К. У. Скурат называе толькі тры злучнікі: *каб, бо і што* [1, с. 299]. Праўда, у параграфу, прысвечаным апісанню апорных элементаў у галоўным сказе, ён піша, што «ў некаторых складаназалежных сказах з прычыннымі адносінамі спалучэнне *таму што* ўжываецца як непадзельная злучальная канструкцыя» [1, с. 296].

Злучнік *паколькі* называецца ў выданні «Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс» Л. І. Бурака. Па словах аўтара, гэты злучнік ужываецца «для сувязі прэдыкатыўных частак складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца прычынныя адносіны, ускладненыя дадатковым адцэннем умовы» [2, с. 253]. Вучоны адзначае, што гэты сродак сувязі пераважае ў навуковай і публіцыстычнай літаратуры. І сапраўды, у межах гэтых стыляў было выяўлена нямала прыкладаў функцыянавання злучніка *паколькі*, у тым ліку наступныя: **Паколькі мясцовасць была перасечанай, войскі, на ўсёй верагоднасці, стаялі не ў лінію, а сажнутымі калонамі** (А. Краўцэвіч. Тэўтонскі ордэн. Ад Ерусаліма да Грунвальда); **Асаблівае становішча займалі нявольныя людзі, паколькі яны былі прыналежнасцю фальварка** (Г. Дзёрбіна. Права і сям'я ў Беларусі эпохі Рэнесансу); **А паколькі асноўны этнас ідзе да вымірання, разам з ім знікае і нацыянальна свядомая частка этнасу** (С. Дзедзіч. Эпілог. Спроба ўбачыць наш шлях); **Паколькі большасць пералому ніжняй сквіцы праходзяць паміж зубамі, гэта адкрытыя пераломы** (Наша ніва); **Паколькі навіна была апублікаваная дзяржаўным агенцтвам, наведамленне перадрукавалі іншыя кітайскія СМІ** (Наша ніва).

Разам з тым пошук прыкладаў у межах электроннага «Беларускага N-корпуса» дазволіў выявіць не меншую колькасць ужыванняў гэтага злучніка ў складаназалежных сказах з прычыннымі адносінамі ў мастацкай літаратуры. Напрыклад: **Паколькі было вельмі горача, праз расчыненыя дзверы і вокны ў хату наляцела поўна мух** (А. Наварыч. Літоўскі воўк); **Паколькі пасля разводу князь пазбавіў і былую жонку, і яе сына праваў на спадчыну, я ні на што тут прэтэндаваць не магу** (Л. Рублеўская. Сэрца мармуровага анёла); **Няхай вас не бянтэжыць іх выгляд, паколькі яны будуць падобныя на вас** (А. Гара. Д'яблава мора); **Паколькі розныя атрады стаялі да чыгункі на рознай адлегласці, рушылі не адначасова** (І. Кудраўцаў. Разгневаная зямля); **Яны [медыцынскія сёстры] не маглі адразу падмяніць адна другую, паколькі ў кожнай было сваё пэўнае кола абавязкаў** (І. Грамовіч. Рына-Марына).

Меркаванне ж аб тым, што дадатковае адценне ўмовы ўскладняе прычынныя адносіны ў канструкцыях са злучнікамі *паколькі*, падаецца дыскусійным. Па меншай меры сам гэты злучнік ніякіх іншых слоўнікавых значэнняў, акрамя прычыннага, не мае: ‘таму што, так як’ [7, с. 533]; ‘ужываецца пры дадзеных прычынных сказах у значэнні: так як; таму што’ [8, с. 617]. Падстаноўка замест яго злучніка *калі* ў большасці выпадкаў немагчымая. Яна цалкам мяняе сэнсавыя адносіны паміж галоўным і дадзеным сказам на ўмоўныя або часавыя – абодва гэтыя значэнні ўласцівыя злучніку *калі* – або прыводзіць да ўтварэння нелагічных, бессэнсоўных выказванняў. Параўнайце: *А паколькі яна [Саламея] вызначалася назіральнасцю, розумам і даволі вялікімі здольнасцямі, то ў хуткім часе пачала працаваць самастойна* (І. Масляніцына, М. Багадзьяк. Лекарка манархаў). – *А калі яна [Саламея] вызначалася назіральнасцю, розумам і даволі вялікімі здольнасцямі, то ў хуткім часе пачала працаваць самастойна*. Тут замена аднаго злучніка на другі спарадзіла выказванне, у якім галоўны і даданы сказ аб’яднаны фармальна, штучна, бессэнсоўна.

Вельмі катэгарычна аб месцы злучніка *паколькі* ў сістэме сродкаў сувязі беларускай мовы выказаўся П. У. Сцяцко ў сваім артыкуле «Калькі-калекі», у якім заявіў, што «прычынна-выніковыя складаназалежныя сказы не маюць у жывой беларускай мове калькаванага злучніка «паколькі» (рас. *поскольку*). Якуб Колас карыстаўся тут беларускім эквівалентам а як: *А як рабіць тут не было чаго, то можна было чуць, як стукала саракоўка аб тоўстую мазолістую руку* («Андрэй выбаршчык»). *А як тут было прахалодна ды спакойна, то Арцём ад здавальнення нават усміхнуўся сам сабе* («Недаступны»). *А як нічога такога не было, то прыходзілася даваць якую раду сінім штанам* («Так і трэба ашуканцу»). І ў Кузьмы Чорнага, Кандрата Крапівы і іншых слынных пісьменнікаў выкарыстоўваецца ў такіх сказах злучнік (двухслоўны) *а як*. А таксама *а раз, раз*» [6]. П. У. Сцяцко называе злучнік *паколькі* штучным для беларускай мовы і абгрунтоўвае гэта тым, што яго «не падаюць слоўнікі жывой народнай мовы, не было яго і ў перакладных слоўніках 20-х адрдажэнскіх гадоў. У 30–80 гадах яго ўціснулі ў беларускія слоўнікі штучна» [6].

Меркаванне пра калькаванне злучніка *паколькі* значна раней за П. У. Сцяцко выказаў даследчык А.П. Груца, які, абаяпіраючыся на дадзеныя ўласнага дыяхранічнага даследавання складаназалежных сказаў, адзначыў наступнае: «Адбор граматычных сродкаў, якія ў большай меры адпавядалі б запатрабаваням мовы ў якасці граматычных паказчыкаў прычынна-выніковых адносін, яшчэ не закончыўся. Так, у літаратурнай мове нашага часу як калькі з рускіх *поскольку*, *рады того что* з’явіліся прычынныя злучнікі *паколькі*, *дзея таго што*» [3, с. 206].

Калі выказванне А. П. Груцы аспрэчваць не даводзіцца, то ў аргументацыі П. У. Сцяцко можна заўважыць слабыя месцы. Так, згаданыя вышэй класікі беларускай літаратуры Я. Колас, К. Чорны і К. Крапіва не пазбылі злучніка *паколькі*, а ўжывалі яго поруч з названымі *а як*, *а раз*, *раз*, пра што сведчаць наступныя прыклады: ***Паколькі*** *кара скасавана, // Дык і не выйдзе нічарта* (Я. Колас. На шляхах волі); ***Паколькі*** *ты тут, перадаю табе баявую задачу* (Я. Колас. У пушчах Палесся); ***Нарэшце*** *настанавілі: аддаць на вырашэнне справу дзеду Талашу і Мартыну Рылю, паколькі Саўкава злачынства ў першую чаргу было накіравана супраць іх* (Я. Колас. Дрыгва); ***Паколькі*** *дзядзька мой уміраў і перад смерцю аслабеў, значыць, дык хто яго мог дагледзець як мае быць?!* (К. Чорны. Малатарня); ***Але*** *капітальны рамонт рабіць не было сэнсу, паколькі трэба было будаваць новы будынак* (К. Крапіва. Мядзведзічы).

Акрамя таго, злучнік *паколькі* можна знайсці і ў такіх майстроў слова, як У. Караткевіч, В. Быкаў, І. Чыгрынаў, Я. Маўр, М. Сяднёў, У. Дубоўка,

С. Баранавых і многіх іншых пісьменнікаў, паэтаў, публіцыстаў XX стагоддзя. Напрыклад: *А паколькі ў кожнай птушкі свой колер, то апярэнне ў сава з таго часу разнакаляровае* (У. Караткевіч. Верабей, сава і птушыны суд); *Паколькі Карцюк меў геройскую рэпутацыю з вайны, вырашылі падлавіць яго менавіта з гэтага боку* (В. Быкаў. Доўгая дарога дадому); *Паколькі Пацюпа ўжо не адзін раз бываў тут, у гэтай Шкарнякоўшчыне, то і напаяўразваленую вінакурню, збудаваную напалову з чырвонай цэглы, а напалову з пілаванага дрэва, адразу адшукаў на схіле парослага хвоямі нагорка* (І. Чыгрынаў. Свае і чужынцы); *І наш гурток прызнаў такое рашэнне правільным, паколькі яно зусім адпавядала нашаму закону* (Я. Маўр. Шлях з цемры); *Паколькі вы былі ў блізкіх адносінах з падсудным, вы можаце дапамагчы нам высветліць гэтыя пытанні* (М. Сяднёў. Раман Корзюк); *Паколькі праз Тару моста не было, усе будаўнічыя матэрыялы павінны былі падвезці зімой, на саннай дарозе* (У. Дубоўка. Пялёсткі); *Яна цяпер, паколькі такая хворая, не арыштаваная?..* (С. Баранавых. Калі ўзыходзіла сонца).

Не надта пераконвае і аргумент П. У. Сцяцко, які тычыцца слоўнікаў, укладзеных у 20-я гады XX стагоддзя. Так, «Расійска-беларускі слоўнік» С. Некрашэвіча і М. Байкова (1928) перакладае рускую лексему *поскольку* як ‘паколькі (пасколькі)’ [5, с. 445], не прапануючы пры гэтым ніякіх іншых лексічных варыянтаў. Значыць, няхай сабе і калькаваны, аднак дадзены злучнік аказаўся запатрабаваным у беларускай мове і прыжыўся ў ёй яшчэ ў пачатку XX стагоддзя, а не быў штучна «ўціснуты» ў слоўнікі паслярэформеннага перыяду.

Такім чынам, можна прызнаць права на функцыянаванне злучніка *паколькі* ў сучаснай беларускай мове, прычым не толькі ў межах навуковага і афіцыйна-дзелавога стыляў, але і ва ўсіх іншых моўных стылях. Так, як гэта зрабілі шматлікія паэты, пісьменнікі, публіцысты, журналісты, вучоныя. Невыпадкова Н. П. Лобань у сваіх лекцыях па дысцыпліне «Культура маўлення», апублікаваных на сайце БДПУ, сцвярджае наступнае: «*Для прафесійнага педагога, выкладчыка ўменне правільна і прыгожа гаварыць – функцыянальная неабходнасць, паколькі слова з’яўляецца асноўным інструментам іх прафесійнай дзейнасці*» [4]. Незалежна ад свайго паходжання дадзены злучнік дастаткова трывала замацаваўся ў беларускай мове і не ўспрымаецца большасцю носьбітаў як штучны, мове не ўласцівы, калькаваны. Мяркуючы па ўсім, ён захавае свае пазіцыі ў сістэме моўных сродкаў беларускай мовы і надалей.

Літаратура

1. Беларуская граматыка: у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; рэд.: М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985–1986. – Ч. 2: Сінтаксіс / Л. А. Антанюк [і інш.]. – 1986. – 327 с.
2. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя: вучэб. дапам. / Л. І. Бурак. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 319 с.
3. Груца, А. П. Развіццё складаназалежнага сказа ў беларускай мове (на матэрыяле помнікаў беларускай пісьменнасці XIV – XVII стст. і сучасных беларускіх гаворак) / А. П. Груца. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 272 с.
4. Лобань, Н. П. Культура маўлення: лекцыі / Н. П. Лобань // БДПУ імя Максіма Танка: Блогі вядкладчыкаў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://bspu.by/blog/loban/article/lection/kul-tura-recti>. – Дата доступу: 21.06.2020.
5. Некрашэвіч, С. Расійска-беларускі слоўнік / С. Некрашэвіч, М. Байкоў. – Выд. 2-е, папраўл. – Мінск: АРСНЕ, 2010. – 704 с. – С. 445. (Друкуецца паводле выдання: Расійска-беларускі слоўнік / уклад. М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Менск: Дзярж. выд-ва Беларусі, 1928).
6. Сцяцко, П. Калькі-калекі / П. Сцяцко // ПрайдзіСвет: часопіс перакладной літаратуры [Электронны рэсурс]. – 2010. – 27 сак. – Рэжым доступу: <http://prajdzisvet.org/mova/9->

kalki-kalieki.html. – Дата доступу: 04.06.2020. (Друкуецца паводле выдання: Калькі-калекі / П. Сцяцко // Польша. – 1995. – № 6. – С. 259–275).

7. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977 – 1984. – Т. 3 : Л – П. – 1979. – 672 с.
9. Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы : падручнік / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 286 с.

С. С. Мароз, М. С. Ржавуцкая (Беларусь)

АСАБЛІВАСЦІ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ ПАСЕСІЎНАСЦІ Ў ПРАЗАІЧНЫХ ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА

Функцыянальна-семантычная катэгорыя пасесіўнасці – гэта полісістэмнае моўнае адзінства, што «не яўляецца адным нерасчленимым панятком, а ўключае в сябе некалькі субкатэгорій...» [1, с. 51], сярод якіх – «отношение принадлежности» і «отношение обладания» [2, с. 51].

Пасесіўнасць, як любая функцыянальна-семантычная катэгорыя, фарміруецца рознаўзроўневымі моўнымі сродкамі, з якіх утвараюцца пасесіўныя структуры (двухкампанентныя і трохкампанентныя; атрыбутыўныя, прэдыкатыўныя і аб’ектныя). Гэтыя канструкцыі ў залежнасці ад іх лексічна-граматычнага зместу перадаюць розныя значэнні пасесіўнасці – партытыўнасць (прыналежнасць часткі цэламу, прыметы яе носьбіту, дзеяння яго выканаўцу), прыналежнасць паводле сваяцкай, сяброўскай і сацыяльна-грамадскай агульнасці, тэмпаральную і лакатыўную прыналежнасць, прыналежнасць сферы яе ўладальніку, юрыдычную (маёмасную) прыналежнасць, адноснасць, уласнавалоданне, валоданне паводле аўтарства і інш.

Мэта даследавання – выявіць і даследаваць асаблівасці перадачы катэгорыі пасесіўнасці ў празічных творах Якуба Коласа.

Сабраны ілюстрацыйны матэрыял пераконвае, што ў межах сказа, групы сказаў, абзаца сродкі выражэння пасесіўнасці звычайна спалучаюцца. Напрыклад: *Калі строга разбірацца ў фактах, то хата, аб якой была тут гутарка, не зусім дзедава хата. За доўгі час прывыклі называць яе Талашоваю хатаю. А сапраўды ж яна належала дзедавай жонцы, цяпер бабцы Настулі. Шэсцьдзесят гадоў таму назад прыстаў Талаш у прымы да Насці Балыгі. Насця была адна дачка ў бацькоў. Восем парадкам стаў Талаш уладаром гэтай хаты. А ўршыце яно і не так важна, каму належала хата, тым болей, што дзед Талаш перасыпаў яе і можа на справядлівасці лічыцца яе гаспадаром. Важна было тое, што хата стаяла воддаль ад сяла і трохі ў баку ад людскога вока. Да таго ж, як прыстаў у прымы, Талаш быў у пана за пастуха. І яшчэ, што можна адзначыць з мінулага дзеда Талаша, дык гэта тое, што ў яго бацькі было дванаццаць дзяцей. Васьмёра з іх паўміралі малымі, а жывіць засталіся два сыны, у тым ліку і дзед Талаш, і дзве дачкі («Дрыгва»).* Прыведзены ўрывак рэпрэзентуе ледзь не ўвесь комплекс моўных пасесіўных утварэнняў: двухкампанентныя атрыбутыўныя прыметнікавыя канструкцыі (*дзедава хата, Талашова хата, дзедава жонка, людское вока*), займеннікавыя канструкцыі (*яго бацька*), канструкцыі з назоўнікамі ў форме роднага склону (*мінулае дзеда Талаша*); двухкампанентныя аб’ектныя пасесіўныя канструкцыі (*яе [хаты] гаспадар, уладар хаты*); трохкампанентныя прэдыкатыўныя дзеяслоўныя канструкцыі (*яна [хата] належала жонцы, каму належала хата*). Названыя канструкцыі выражаюць разнастайныя адценні прыналежнасці: адчувальную